

Vrijednosne preferencije kao determinante ekološkog ponašanja u Hrvatskoj

Nenad Karajić

Filozofski fakultet, Zagreb

Sažetak

U tekstu se pošlo od pretpostavke da su ekološki procesi kulturne činjenice, tj. da se okoliš i problemi vezani uz njega ne percipiraju objektivno, već da ih se kognitivno prerađuje i vrednuje, pri čemu tu percepciju određuju društveni čimbenici. Na temelju takvog određenja analizira se značenja dvaju koncepata, ekološke svijesti i ekološkog ponašanja, koje se, potom, dovodi u vezu s promjenama općih perceptivnih i vrijednosnih obrazaca koji strukturiraju ljudsko djelovanje.

U drugom dijelu članka, nakon što se na reprezentativnom uzorku punoljetnog stanovništva Hrvatske empirijski utvrdilo strukturu središnjih vrijednosnih opreka, pošlo se od hipoteze da su ustanovljene vrijednosne dihotomije statistički značajne determinante ekološkog ponašanja. Statističku potvrdu ove relacije provjeravalo se pomoću multiple linearne regresijske analize. Pokazalo se da pretpostavljeni model vrijednosnih suprotnosti ima vrlo ograničenu prediktivnu moć, tj. da je njegov doprinos u tumačenju ekološkog ponašanja hrvatskih građana razmjerno skroman.

Završni dio teksta upućuje na zaključak kako ekološko ponašanje nije oblikovano u području političkih i religijskih sučeljenosti, već je izraz suprotnosti »materijalističkih« i »postmaterijalističkih« vrijednosti, odnosno kulturne sfere društva.

Ključne riječi: religiozne, stranačke i vrijednosne preferencije, ekološka svijest, ekološko ponašanje

UVOD: EKOLOŠKA SVIJEST KAO KULTURNA ČINJENICA

Rasprava o ekološkoj krizi započela je s razmatranjima ekonomskih ograničenja razvijenih industrijskih društava. S jedne strane, potencijalna oskudica u sirovinama i energiji, s druge, sve veće zagađenje okoliša, vodili su ekološku problematiku, od sedamdesetih godina ovog stoljeća,¹ u nekoliko uzajamno povezanih interpretativnih smjerova:

- prepoznavanju *socijalnih čimbenika* ekološke krize, tj. u smjeru isticanja njezine socijalne i kulturne uvjetovanosti;
- rekonceptualiziranju jednog, u osnovi, *industrijalističkog tipa razvoja*, tj. u smjeru isticanja iscrpljenosti, ili čak kraja, modela neograničenog rasta;
- potenciranju *globalnog (svjetskog) karaktera* krize, tj. u smjeru predstavljanja njezinih širih razmjera i utjecaja mimo društvenih i političkih granica;
- reproduciranju ekološke krize kao *javne teme*, tj. u smjeru nužnosti uključivanja svih društvenih aktera u njezino prepoznavanje i suzbijanje.

1 Gotovo da nema autora ili udžbenika koji začetke rasprave o ekološkoj krizi ne povezuje s izvještajima Rimskog kluba (Meadows i sur., 1973; Mesarović, Pestel, 1976) u kojima se navode ograničavajući čimbenici i procjene granica daljega rasta.

Osnovni problem koji se pri ovakvo širokom određenju ekološke krize javlja predstavlja pitanje o tome u kojoj su mjeri ljudi svjesni ekoloških problema, tj. na koji ih način percipiraju te pitanje *podudara li se njihova percepcija s načinom njihova stvarnog ponašanja?* Odgovori na ova problemska pitanja povezani su s rekonstruiranjem značenja dvaju koncepata: **ekološke svijesti i ekološkog ponašanja.**

Koncept **ekološke svijesti** može se promatrati barem s dva uzajamno povezana problemska stajališta: s jedne strane, kao **opći perceptivni i vrijednosni obrazac** koji strukturira ljudsko djelovanje, s druge, kao **dispozicija** čija realiziranost ovisi o sociokulturnom kontekstu (Bolscho, 1996). Pokazuje se, također, da ekološka svijest može biti shvaćena kao opći odnos pojedinca prema okolini određen: »ekološkom i socijalnom informiranošću te stečenim znanjima i umijećima njihove primjene (vještina); ekološkom orijentacijom kao specifičnim sustavom (društvenih, individualnih i ekoloških) stavova i vrijednosti te ponašanjem relevantnim za okolinu« (Kufrin, 1995:32).

Na temelju takvih konceptualnih određenja moguće je izdvojiti tri temeljna područja istraživanja, odnosno osnovne dimenzije ekološke svijesti. To su: percipiranje ekoloških problema, vrijednosne orijentacije te namjeravano ponašanje i djelovanje (Bolscho, 1996), odnosno, dimenzije: informiranost-znanje; stavovi-vrijednosti i ponašanje (Kufrin, 1995).

Kad je riječ, dakle, o determinantama stavova i ponašanja prema okolini, prethodnim se određenjem nastojalo ukazati na čvrstu povezanost individualne ekološke svijesti s društvenim i kulturnim uvjetima, kao kontekstualnim varijablama, u kojima se ekološka svijest oblikuje. Osim toga, ukazalo se i na to da je percipiranje ekoloških problema najmanji uvjet koji treba biti zadovoljen kako bi se uopće moglo utvrditi polazište za postojanje ekološke svijesti, kao i to da je ekološka percepcija povezana sa socijalnom percepcijom. To, naravno, znači da »ekološki proces nije prirodna nego **kulturna činjenica**, fenomen senzibilnosti unutar jednog društva i institucionalne pozornosti« (Beck, prema: Bolscho, 1996:317). Nadalje, to znači »da ljudi svoj okoliš ne percipiraju *objektivno*, nego da ga kognitivno obrađuju, klasificiraju, selektiraju i vrednuju, pri čemu tu percepciju određuju društveni faktori«, što, pak, vodi zaključku »da ljudi stvaraju ekološku svijest na pozadini kulturne ili za neku kulturu specifične rekonstrukcije okoliša« (Graumann, Kruse, prema: Bolscho, 1996:317).

Ovaj će se članak nadalje usmjeriti samo na istraživanje odnosa između percepcije i djelovanja. Drugim riječima, bit će kratko razmotrena obilježja samo jedne dimenzije ekološke svijesti, odnosa stava i ponašanja, s osobitim naglaskom na rezultate o ekološkom ponašanju hrvatskih ispitanika. Dva su osnovna razloga za izbor ove dimenzije. Prvi je sadržan u pretpostavci da je **rješavanje društvenih problema vezanih uz ekološku krizu uvelike ovisno o namjerama i stvarnom ponašanju pojedinaca** u tom području. Drugi razlog je više konceptualno metodologijski, a sadržan je u zastarjeloj, ali često isticanoj pretpostavci da percipiranje ekoloških problema i pozitivan stav prema okolini gotovo izravno ukazuju na »proekološko« ponašanje.

Ne prikazujući ovdje socijalnoekologijska istraživanja povezanosti između stavova prema pojedinim ekološkim problemima i ponašanja relevantnog za rješavanje tih

2 Pregled istraživanja usmjerenih na odnos stavova i ponašanja vidi u: Kufrin, 1995.

problema,² valja samo istaknuti već općenita mjesta utvrđena tim istraživanjima, a koja su značajna za raspravu o ekološkom ponašanju i načinima njegova mjerenja. Prema tome, istraživanja koja su u središte svojega interesa stavila odnos između stavova prema ekološkim problemima i ponašanja ukazala su na sljedeće:

- uprkos zamijećenoj općoj zabrinutosti za okolinske probleme pokazalo se da su ljudi razmjerno neaktivni kada je u pitanju konkretno ponašanje (recikliranje, štednja energije, kupovanje ekoloških proizvoda i sl.) u skladu s takvim uvjerenjima (De Young; Forester, prema: Pelletier et ali., 1998), tj. da se ne ponašaju konzistentno;³
- opći stavovi prema okolini slabiji su prediktor od konkretnih stavova prema recikliranju kada je u pitanju prakticiranje recikliranja (Vining, Ebreo, 1992);
- opći stavovi prema okolini pokazuju se, također, slabim prediktorima »proekološkog ponašanja« kada je u pitanju štednja energije (Van der Plicht, prema: Kufrin 1995);
- iako se čini da je »znanje« o ekološkim problemima preduvjet za »proekološko« djelovanje, studije u području štednje energije su pokazale da se čak ni dobro informirani ispitanici ne ponašaju sukladno svojem znanju (Seligman, prema: Pelletier et ali., 1998);
- percepcija »osobnih troškova«⁴ povezanih s proekološkim programima jači je prediktor ekološkog ponašanja od percepcije »koristi za okolinu« (Cameron et al., 1998).

Kao što se vidi, većina je dosad provedenih istraživanja o odnosu stavova i ponašanja, neovisno je li bila riječ o razmatranjima u kontekstu recikliranja, štednje energije, odlaganja opasnog otpada i sl., potvrdila da su opći stavovi prema okolini slabi prediktori ekološki usmjerenog ponašanja te da je povezanost konkretnih stavova prema tim sadržajima s odgovarajućim ponašanjem bitno veća. Drugim riječima, vjerojatnije je očekivati »proekološko« ponašanje u situacijama koje više ističu vezanost uz konkretne i osobne stavove i norme, nego u onim situacijama u kojima se poopćava na doprinose društvu i okolini. Iz tog se razloga u ovom članku usmjerilo samo na razmatranje konkretnih manifestacija ekološkog ponašanja. No, prije nego se interpretativno osvrne na tako dobivene rezultate, treba razmotriti konceptualni model kojim se krenulo u istraživanje.

KONCEPTUALNI MODEL: UTJECAJ VRIJEDNOSTI NA PONAŠANJE

Od brojnih vrijednosnih suprotnosti, koje se mogu razumjeti i kao očitovanja različitih značenja koja pojedinim vrijednostima⁵ pridaju pojedinci i različite društvene skupine, za raspravu o promjeni vrijednosnih obrazaca i njome objašnjenu transformaciju

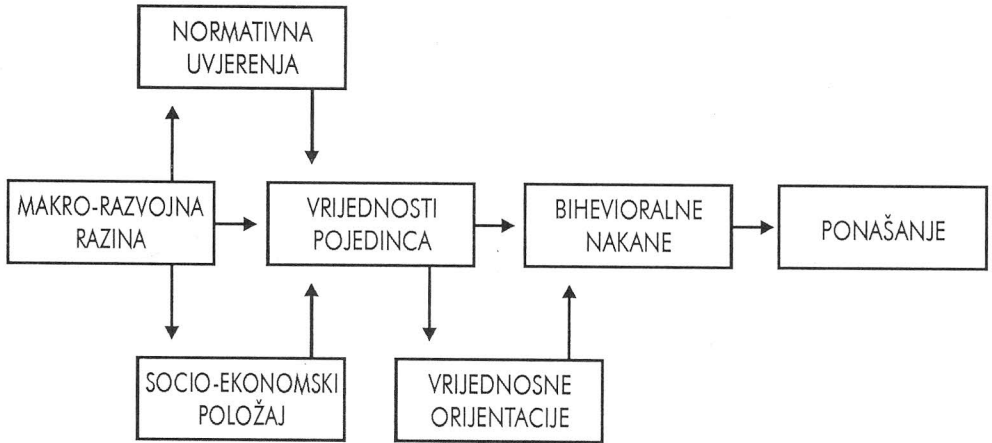
3 Analizirajući problem inkonzistencije, Ajzen i Fishbein (1977) su došli »do zaključka da pri predviđanju konzistencije stava i načina ponašanja valja početi od činjenice da je povezanost stava i načina ponašanja veća u onolikoj mjeri u kojoj se oni odnose na isti sadržaj« (Bolscho, 1996:320).

4 Pojedina istraživanja (Derksen, Gartrell, prema: Diekmann, Preisendörfer, 1998:90) ukazuju, primjerice, da karakteristike samog programa recikliranja najviše utječu na stvarno ponašanje, tj. da je ono vjerojatnije u situacijama u kojima na postoje prepreke (razmještaj kontejnera i sl.) za njegovu realizaciju.

5 U članku se ne bavi različitim određenjima koncepta vrijednosti, već se odmah prešlo na objašnjenje analitičkog modela utjecaja vrijednosti na stavove. O razumijevanju vrijednosti sa stajališta različitih znanstvenih disciplina vidi: Čulig, Fanuko, Jerbić, 1982; Radin, 1988; Čulig, 1992.

društava u središte pozornosti ovog članka izdvojene su tri dominantne vrijednosne suprotnosti utemeljene na jednostavnom modelu (slika 1) za analizu njihova utjecaja na ponašanje.⁶

Slika 1 – Analitička shema analize utjecaja vrijednosti
(Adaptirano prema: J. W. Van Deth, 1995:6)



Naznačena analitička shema zasniva se na dvije osnovne pretpostavke: *prvoj*, koja nastoji ukazati da je ponašanje pojedinca pod utjecajem njegovih bihevioralnih nakana oblikovanih utjecajem vrijednosti i vrijednosnih orijentacija, i *drugoj*, kojom se tvrdi da su vrijednosti pojedinaca značajno određene normativnim uvjerenjima⁷, širim socijalnim i kulturnim okruženjem te socio–ekonomskim položajem pojedinca u njemu. Ovim dvjema pretpostavkama povezane su tri osnovne analitičke razine tzv. »EPR« modela: makro–razvojna razina (E–environment), individualne orijentacije (P–predisposition) i razina individualnog ponašanja (R–response). Dakako, riječ je o dinamičkom uzajamnom utjecaju individualnog i kolektivnog djelovanja (makro i mikro razine), koji je iz analitičkih razloga pojednostavljen i predstavljen u naznačenoj shemi.

Vrijednosti, kao što se može zamijetiti iz predočene sheme, konceptualno posreduju između globalne društvene dinamike, s jedne te, preko bihevioralnih nakana, ponašanja pojedinaca, s druge strane. Pritom je bitno istaknuti da se promjene sustava (prva razina) odražavaju na normativna uvjerenja, usvajanje vrijednosti i društveni položaj pojedinaca (druga razina) koji potom određuju djelovanje pojedinaca (treća razina).

Poredbene analize vrijednosnih promjena u zapadnim zemljama (Abramson, Inglehart, 1995) pokazale su, više ili manje, preferencije i zastupljenost pojedinih sustava vrijednosti, vrijednosnih orijentacija, dimenzija, obrazaca i sličnih grupiranja vrijed-

6 Naredne analize i tipologizacije u članku utemeljene su na jednostavnom shematskom pristupu istraživanju vrijednosti i njihovom utjecaju na društvene promjene izloženom u uvodnom poglavlju knjige *The Impact of Values* uredničkog tima J. W. Van Deth i E. Scarbrough (1995).

7 Normativna uvjerenja mogu se definirati kao skup uvjerenja neke osobe o tome što drugi (referentni, značajni) pojedinci misle da bi ona trebala učiniti.

nosti u suvremenim društvima. Time je široki vrijednosni spektar empirijski ograničen na manji broj »tradicionalnih« i »novih« vrijednosnih orijentacija. Izborom **tri središnje orijentacije**, kao analitičkog polazišta pri interpretaciji temeljnih polarizacija u postkomunističkoj Hrvatskoj, nastojalo se potvrditi ili osporiti primat koncepta vrijednosti i utjecaja njihovih promjena na stavove i ponašanje građana.

Preuzimajući Inglehartov (1977) i Van Dethov (1995) interpretacijski model kao analitički oslonac, u članku se krenulo od pretpostavke da su značajne promjene na razini društvenih sustava zapadnih zemalja iskazale i razlike među dominantnim vrijednosnim orijentacijama oblikovanim u njihovu sklopu. Krajnji je rezultat promjena, kako tipa društva, tako i središnjih vrijednosnih suprotnosti. Stoga se utjecaj pojedinih vrijednosnih preferencija može analitički raslojiti na tri različita sustava.

Odlika je **predindustrijskih društava** središnja suprotnost između »*religioznih*« i »*svjetovnih/sakralnih*« vrijednosnih orijentacija, u **razvijenim industrijskim društvima** to je konceptualna podjela na »*lijeve*« i »*desne*« (materijalističke) vrijednosne orijentacije, dok se u **postindustrijskim društvima** temeljna polarizacija zbiva oko osi »*materijalističkih*« i »*postmaterijalističkih*« vrijednosti.

Dakako, »čisti« obrasci s neovisnim i jasnim vrijednosnim udjelima u populaciji teško da postoje, posrijedi je potreba njihova konceptualnog sažimanja u znanstveno poredbene svrhe. Također, to nipošto ne znači da tamo gdje se izgrađuje kronološki noviji tip društvenog sustava on potire sve utjecaje i institucije staroga, a ponajmanje to znači da je istovjetan u svim zemljama u kojima se konstituirao.

Imajući na umu ova ograničenja primijenjene tipologije društvenih sustava i vrijednosnih sučeljenosti, treba istaknuti da su posebni ciljevi članka:

(1) usporediti **crkvenu religioznost**, iskazane **stranačke preferencije** i pripadnost pojedinom **vrijednosnom tipu** s *ekološkim ponašanjem* te ujedno ispitati značajnost razlika koje u tom pogledu postoje među ispitanicima različitog religioznog, stranačkog i vrijednosnog određenja;

(2) procijeniti u kojoj mjeri pripadnost različitim religioznim, stranačkim i vrijednosnim kategorijama utječe na ekološko ponašanje, odnosno kolika je njihova međusobna povezanost.

METODOLOGIJA

Metoda ankete

Analizom su obuhvaćeni podaci prikupljeni empirijskim istraživanjem⁸ **Sociokulturni aspekti tranzicije – Hrvatska 1996**, provedenim na reprezentativnom uzorku Hrvatske **metodom ankete**. Anketiranje je obavljeno neposrednim individualnim razgovorima u kućanstvima u studenom 1996. godine. Upitnik se sastojao od 48 pitanja (209 varijabli) s pretežito zatvorenim modalitetima odgovora.

⁸ Empirijsko istraživanje o kojemu je riječ završni je dio šireg projekta u kojem je sudjelovala skupina sociologa, ekonomista i politologa na čelu s prof. dr. Matkom Meštrovićem pri Ekonomskom institutu u Zagrebu. Autor teksta i kolega Aleksandar Štulhofer konstruirali su upitnik za terensko prikupljanje podataka te izradili preliminarno izvješće o rezultatima istraživanja (vidi: Štulhofer, Karajić, 1996; Meštrović, Štulhofer, 1998).

Operacionalnim sadržajima, najčešće iskazanim u obliku tvrdnji o predmetu mjerenja, u većini su slučajeva pridružene peterotomne skale procjenjivanja (primjerice, suglasnosti/nesuglasnosti; značajnosti/neznačajnosti; poželjnosti/nepoželjnosti i sl.). Pored izabranih skala od pet stupnjeva, pojedini sadržaji upitnika procjenjivani su binarnim skalama (primjerice, ne/da; nisam/jesam), izborom jedne ili više ponuđenih tvrdnji te odgovaranjem na tzv. »otvorena« pitanja.

Operacionalizacija pojmova

Uz prethodno navedene pretpostavke o konceptualnom modelu istraživanja, ciljevima i metodi, potrebno je ukazati na operacionalna određenja pojedinih ispitivanih segmenata, odnosno na instrumente mjerenja. Korištene su dvije vrste instrumentarija: izvorni ili modificirani instrumenti korišteni u prethodnim istraživanjima drugih autora te instrumenti konstruirani i namijenjeni mjerenju sadržaja ovog projekta.

Crkvena religioznost⁹

Religiju kao skup vjerovanja, normi i djelovanja koje pripadnici nekoga društva prihvaćaju i prakticiraju kao dio šireg područja kulture uključilo se u analizu, ne da bi se bavilo njezinim značenjima, njezinom dimenzionalnošću, definicijama ili povijesnim nastankom i rasprostriranjem, već kako bi se moglo odrediti u kojoj mjeri religiozna uvjerenja i ponašanje oblikuju prostor ekološkog ponašanja u širem kontekstu hrvatske tranzicije. Ne ulazeći ovdje u empirijsku analizu elemenata sustava vjerovanja, kao ni atribuiranja značenja koja vjera može imati u životu pojedinaca ili potreba koje se religijom mogu zadovoljavati, analitičkim se nacrtom predvidjelo istražiti tradicionalnu formu religiozne opredjeljenosti iskazanu na razini crkvenog institucionalnog ponašanja, tj. učestalosti posjećivanja crkvenih obreda.¹⁰ Pretpostavka ovakva pristupa jest u ideji da postoji značajna povezanost između iskazane osobne participacije u crkvenim aktivnostima i religioznosti. Drži se, dakle, da oni koji češće sudjeluju u crkvenim obredima i raznim drugim aktivnostima crkve pridaju veće značenje religiji i religijskom načinu doživljavanja svijeta oko sebe.¹¹

Naznačenu vezu nastojalo se utvrditi pitanjem iz upitnika koje je glasilo: »Ako izuzmemo vjenčanja, sprovode i krštenja, koliko često prisustvujete crkvenim obredima?« Pitanje je bilo zatvorenog tipa sa šest ponuđenih kategorija: »svakodnevno«, »jednom tjedno«, »jednom mjesečno«, »nekoliko puta godišnje«, »jednom u nekoliko

⁹ U operacionalizaciji ovog pojma objedinjena su značenja »crkvenosti« (*Kirchlichkeit*) koju se može pronaći u njemačkoj literaturi te »posjećivanja crkve« (*Church Attendance*) i »religiozne prakse« (*Religious Practices*) koji dominiraju u engleskih i američkih autora.

¹⁰ Složeniji pristupi (Jagodžinski, W., Dobbelaere, K. u: Van Deth, 1995:86) istraživanju ove teme pokazali su da je, pored posjećivanja crkve, vrijedan pokazatelj religioznosti indeks izveden iz četiri varijable: važnost Boga, samoprocjena osobne religioznosti (religiozan–ateist), broj pozitivnih religijskih vjerovanja (u Boga, dušu, grijeh, život poslije smrti, nebo, đavla i pakao) i tip (*image*, lik) Boga.

¹¹ Ovoj se pretpostavci, dakako, može prigovoriti s nekoliko stajališta. Primjerice, ona nije potpuno primjerena za usporedbe različitih religija (za razliku od katoličke, u protestantskoj religiji uloga crkve kao posrednika između vjernika i Boga manje je značajna). Nadalje, u postmodernim društvima Zapada, s jačim naglascima na individualizaciji i osobnom izboru, slabi značaj kolektivnih identiteta te se pitanja religijskih uvjerenja više primiču sferi autonomije pojedinca, što donekle slabi instituciju crkve. Ipak, kolikogod se ovi prigovori činili točnima, u članku se pošlo od uvjerenja da se karakter hrvatskoga društva zasigurno tek oblikuje u naznačenom smjeru te da posjećivanje crkve ima drugačije značenje u životu hrvatskih građana.

godina« i »ne idem u crkvu«, među kojima su ispitanici birali kategoriju najbližu aktualnom ponašanju. Korišteni instrument predstavlja modificiranu varijantu izvorna Inglehartova (1995) instrumenta na projektu **Svjetsko istraživanje vrijednosti**.

Stranačke preferencije

Budući da svrha istraživanja nije bila utvrđivanje dimenzionalnosti stranačkog prostora, kako ga vidi javnost, niti glasačko predizborno opredjeljivanje, anketirani građani nisu iskazivali svoje mišljenje o pojedinim političkim strankama, već su zamoljeni istaknuti onu političku stranku koja je u trenutku provođenja istraživanja bila najbliža njihovom političkom opredjeljenju. Pitanje je bilo otvorenog tipa i glasilo je: »Koja je politička stranka najbliža Vašem sadašnjem političkom opredjeljenju?« Kao što se vidi, u ovom je pitanju definiranje stranačkih preferencija utemeljeno ponajprije na odbacivanju mogućnosti višestrukog procjenjivanja i izbora, tj. očekivalo se da će ispitanici u neposrednom procjenjivanju sličnosti ili različitosti stranaka izdvojiti onu koju smatraju najbližom svojim političkim orijentacijama. Dakako, polazna ideja ovog razvrstavanja temelji se na očekivanju da građani barem u osnovi raspoznaju politički prostor i stranačka određenja unutar njega te da iskazuju vlastitu naklonost i odanost prema onim strankama za koje glasuju na izborima.

Vrijednosni tipovi

Priklanjajući se Inglehartovoj dvadesetogodišnjoj istraživačkoj tradiciji i praćenju globalnih promjena vrijednosti razvijenih postindustrijskih zemalja (Inglehart, 1977, 1990), kao i zemalja u različitim fazama razvoja (Inglehart, 1995, 1995a), u članku se koristilo preuređeni Inglehartov instrument za mjerenje sklonosti »materijalističkim«, »mješovitim« i »postmaterijalističkim« vrijednostima sa četiri čestice. Pitanje je glasilo: »Molimo vas da na listi mogućih ciljeva Hrvatske u bliskoj budućnosti procijenite koliko je svaki od njih poželjan«. Ispitanicima su ponuđena četiri društvena cilja na procjenu, dva kao mjera materijalizma (»održavanje reda u zemlji«; »borba protiv rasta cijena«) i dva postmaterijalizma (»veći utjecaj ljudi na važne odluke vlasti«; »zaštita slobode govora«). Za određivanje stava prema ovim ciljevima nije primijenjeno izvorno Inglehartovo pitanje tzv. »rangiranog izbora« (izbor prvog i drugog po važnosti među ciljevima), već pitanje procjene poželjnosti svakog pojedinog cilja (na skali od pet stupnjeva) i to na primjeru Hrvatske.

Ekološko ponašanje

Pojam ekološkog ponašanja nije moguće posve jednoznačno odrediti prvenstveno zbog nedostatka općeprihvaćenog načina njegovog mjerenja. Imajući na umu rasprave koje se oko toga vode, na toj se raznolikoj podlozi mogu uočiti dva temeljna pristupa u njegovoj konceptualizaciji, općenit i specifičan.

Određenje ekološkog ponašanja **općenitom mjerom** ima niz svojih zagovornika (Fejer; Fejer, Stroschein; Maloney, Ward; Pickett et al.; Sia, Hungerford, Tomera; Ramsey, i dr., prema: Kaiser, 1998), a svodi se uglavnom na istraživanja koja uzimaju u obzir samo jednu konkretnu manifestaciju ekološkog ponašanja, tj. njegovu jednodimenzionalnost. Pretpostavka ovog pristupa jest da jednom utvrđeno ekološko ponašanje perzistira u nizu različitih situacija.

S druge strane, istraživači (Berger, Corbin; Granzin, Olsen; Langeheine, Lehmann; Levenson; Tedeschi, Cann, i dr., prema: Kaiser, 1998) usmjereni na određenje ekološkog ponašanja **specifičnom mjerom** koriste složene indekse većeg broja različitih oblika ponašanja, nastojeći utvrditi i pokazati kako je riječ o višedimenzionalnom fenomenu. Pretpostavka ovog pristupa te ujedno glavna poteškoća mjerenja, jest da se ljudi, kada je riječ o ekološkom ponašanju, ne ponašaju jednako u različitim sferama koje ono obuhvaća. Drugim riječima, netko se može ekološki ponašati kada je u pitanju recikliranje, ali ne mora tako djelovati kada je riječ o štednji energije.

Već naznačenim poteškoćama jednoznačnog određenja pojma i mjerenja ekološkog ponašanja mogu se pridodati još dvije: prva, ekološko ponašanje **nije posve uravnoteženo u »specifičnoj težini«** njegova izvođenja, primjerice, odvajanje kućnog otpada može biti jednostavnije od, recimo, rjeđeg korištenja automobila u svrhu zaštite okoliša; druga, ekološko ponašanje **podložno je mnogobrojnim utjecajima i ograničenjima** koji mogu mijenjati njegovo osnovno usmjerenje (Kaiser, 1998:399).

Poteškoću određenju pojma ekološkog ponašanja predstavljaju i **različiti instrumenti** kojima se ono mjeri. Uvidom u nekoliko istraživanja s ovog područja mogu se primijetiti različiti pristupi njegovu mjerenju:

- složenim, višedimenzionalnim skalama;
- jednostavnim pitanjima s binarnim skalama;
- izvještajima i procjenama samih ispitanika;
- objektivnim procjenama stvarnog ponašanja;
- istraživanjem bihevioralnih namjera.¹²

Na podlozi do sada opisanih ograničenja, kao i ranijih teoretskih napomena o različitim dimenzijama ekološke svijesti, moglo bi se zaključiti da **koncept ekološkog ponašanja**, kao specifična dimenzija ekološke svijesti, podrazumijeva:

1. **aktivaciju**, tj. preventivno djelovanje na sprečavanju širenja ekoloških problema i očuvanju prirode (Axelrod, Lehman, prema: Kaiser, 1998);

2. **promjenu ponašanja**, tj. oblikovanje različitih alternativa ponašanja i planiranje novog, ekološki usmjerenog i naviknutog ponašanja (Leeming, Dwyer, Porter, Corben, prema: Kaiser, 1998);

3. **evaluaciju** različitih determinanti ekološkog ponašanja (Hines, Hungerford, Tomera, prema: Kaiser, 1998).

Kao mjera osobnog ponašanja u pojedinim oblicima ekološkog angažiranja korišteni su, u sklopu ovog istraživanja, izmijenjeni instrumenti iz Inglehartova (1995) istraživanja, kao i istraživanja kolektivnog i individualnog ponašanja u zaštiti okoliša u četiri europske zemlje (Nas, M., Dekker, P., 1996). Pitanje je u upitniku bilo formulirano na sljedeći način: »Jeste li u posljednjih godinu dana, potaknuti brigom za zaštitu okoliša, učinili nešto od niže navedenoga?« Sadržajni raspon pitanja je obuhvatio: kupovanje proizvoda manje štetnih za okoliš, izdvajanje i recikliranje otpada, štednju energije, novčane priloge i praćenje stručne literature, koji su bili reprezentirani sa devet čestica instrumenta.

¹² Jedno ranije autorovo istraživanje (Karajić, Smerić, 1992) ukazalo je kako se bihevioralnim namjerama ne bi trebalo suviše vjerovati kada je u pitanju odnos prema prikupljanju otpadnih tvari.

UZORAK

Istraživanje je obavljeno na **probabilističkom, dvoetaпно stratificiranom uzorku**. Hrvatska je podijeljena na šest, geodemografski i gospodarski specifičnih regija: Dalmaciju, Primorje s Istrom, Pokuplje s Gorskim Kotarom i Likom, Zagreb, Sjevernu Hrvatsku i Istočnu Hrvatsku. Navedene regije obuhvaćaju po nekoliko mikroregija Hrvatske dobivene multivarijatnom klasifikacijom bivših općina (Rimac, I., Rihtar, S., Oliveira–Roca, M., 1992). Lokacije anketiranja unutar regije izabrane su slučajnim izborom bez povrata, unutar kojeg je vjerojatnost izbora lokacije bila proporcionalna broju stanovnika tog područja. Izbor kućanstava na lokaciji anketiranja proveden je slučajnim izborom s liste svih adresa. Uz osnovni popis, anketari su dobili i dopunske adrese, birane na jednak način. Njima su zamjenjivali osnovne adrese u slučaju nepristajanja ispitanika na razgovor, nepostojanja adrese ili kojeg drugog razloga ometanja realizacije ankete. Anketirane su isključivo osobe starije od 18 godina. Izbor ispitanika u kućanstvu proveden je metodom Trolldahla i Cartera.¹³ Ispitano je 1056 ispitanika, koji su sačinjavali statistički reprezentativan uzorak punoljetnog stanovništva Hrvatske.

OBRADA PODATAKA

Frekvencijska analiza

Osnovna obrada podataka¹⁴ obavljena je univarijatnim statističkim tehnikama kojima su analizirane distribucije frekvencija, postoci, prosječne vrijednosti i standardne devijacije na promatranim varijablama za sve ispitanike.

Faktorska analiza

Za utvrđivanje **latentnih dimenzija** iskazanih stavova ispitanika primijenjena je **faktorska analiza** na instrumentu o ekološkom ponašanju iz upitnika. Na matrici interkorelacija skupina podataka kojima se procjenjivalo ponašanje anketiranih građana provedena je faktorska analiza uz Guttmann–Kaiserov kriterij zadržavanja značajnih izlučenih dimenzija više razine općenitosti. Ekstrahirane glavne dimenzije su zatim transformirane u poziciju jednostavne strukture rotacijom prema Kaiserovom varimax kriteriju. Na posljetku su Bartlettovom metodom izračunani i spremljeni faktorski bodovi ispitanika na pojedinim faktorima, koji su korišteni u daljoj, jednosmjernoj analizi varijance i regresijskoj analizi.

Analiza varijance

Da bi se doznalo razlikuju li se međusobno skupine ispitanika prema ekološkom ponašanju, provedena je **jednosmjerna analiza varijance**. Testirane su razlike među skupinama ispitanika različitih **stranačkih, vrijednosnih i religioznih usmjerenja** na izlučenim varimax faktorima. U tu svrhu rekodirane su varijable pitanja o stranačkim preferencijama, prevladavajućem tipu vrijednosti i religioznoj usmjerenosti.

¹³ Metoda podrazumijeva slučajan izbor anketiranog ispitanika prema tablicama u kojima su ispitanici definirani prema spolu i dobi (u: Trolldahl, C. V., Carter, R. E., 1964).

¹⁴ Zahvaljujem kolegi K. Kufrinu na sugestijama i obradi podataka.

Varijabla kojom je ispitivana **crkvena religioznost** rekodirana je na taj način da je pridružena oznaka »1« ispitanicima koji »svakodnevno« ili »jednom tjedno« prisustvuju crkvenim obredima, »2« ispitanicima koji to čine »jednom mjesečno«, »3« onima koji crkvenim obredima prisustvuju »nekoliko puta godišnje« ili »jednom u nekoliko godina« i »4« ispitanicima koji »ne odlaze u crkvu« ili nisu vjernici.

Varijabla kojom su ispitivane **stranačke preferencije** rekodirana je na taj način da je pridružena oznaka »1« simpatizerima stranaka »lijevog« političkog usmjerenja, »2« ispitanicima sklonim strankama »središnjeg« političkog bloka i »3« onima koji naginju »desnici«.

Sklonost pojedinom **vrijednosnom tipu** mjerena je kraćom inačicom Inglehartove skale koja razlučuje tri tipa vrijednosti: »materijalističke«, »mješovite« i »postmaterijalističke«. Ispitanicima koji su kao najpoželjnije (4 ili 5 na skali) društvene ciljeve odabrali indikatore »materijalizma«, a istodobno kao najmanje poželjne (1 ili 2 na skali) odabrali indikatore »postmaterijalizma« pridružena je oznaka »1« u obradi podataka. Oznaka »2«, kao obilježje »mješovitog« vrijednosnog tipa, dodijeljena je ispitanicima koji su iskazali poželjnost jednom i drugom vrijednosnom sklopu. Onima koji su kao najpoželjnije društvene ciljeve odabrali »postmaterijalističke« indikatore te istodobno kao najmanje poželjne izdvojili »materijalističke« indikatore pridružena je oznaka »3«.

Regresijska analiza

Temeljem stavova prema političkim strankama, crkvenoj religioznosti i vrijednosnim ciljevima u odnosu na razvojne potrebe Hrvatske utvrđene su skupine ispitanika s različitim opredjeljenjima. Da bi se ustanovilo je li pripadnost tako izvedenim kategorijama prediktivna za ekološko ponašanje, provedene su **multiple regresijske analize**.¹⁵ Povezanost prediktorskog sklopa i kriterijskih varijabli mjerena je **koeficijentom multiple linearne determinacije**, koji ukazuje na protumačenost varijance promatranih pojava regresijskim modelom s određenim brojem prediktora.

RELIGIOZNA OPREDJELJENJA U HRVATSKIH ISPITANIKA

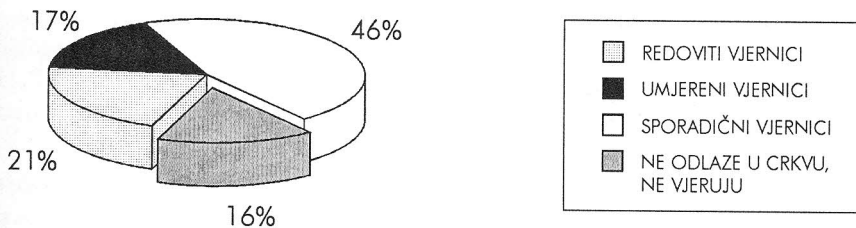
Pokazatelji¹⁶ o porastu religioznosti u hrvatskih ispitanika potvrđuju pretpostavku o složenoj ulozi religioznih uvjerenja u odnosu na socijalna i druga društvena pitanja. Oni ujedno ukazuju na činjenicu da religija »nije opijum za narod niti vitamin za slabe« te da ne »odumire«, već se, naprotiv, pokazuje sposobnom preuzeti određene uloge koje nisu sasvim ni uvijek izvorno religijske, ali su pokazatelj njezine moći da djeluje u prostoru sekularizirajućih utjecaja modernih društava. Stoga se ovim istraživanjem nastojalo odgovoriti na pitanje o utjecaju iskazane crkvene religioznosti na ekološko ponašanje. Do kakvih se rezultata došlo?

¹⁵ Od raspoloživih metoda u sklopu multiple linearne regresijske procedure izabrana je FORWARD metoda, koja regresorske (prediktorske) varijable dodaje u analizu pojedinačno. U svakome koraku analize uvrštava se ona varijabla koja je izvan analize, a ima najmanju vjerojatnost F-vrijednosti, tj. ako je vjerojatnost F-vrijednosti manja od PIN-a (standardna mu je vrijednost 0.05).

¹⁶ U ovom odjeljku nisu prezentirani egzaktni podaci o religioznosti. Razlog tomu je iznimno velika diferenciranost u pristupu istraživanju religioznosti, kao i vrlo raznoliki uzorci na kojima su istraživanja provedena, što onemogućuje komparativno predstavljanje podataka.

Distribuciju iskazanih crkvenih religioznih opredjeljenja, odnosno ispitanike koji je karakteriziraju, razdijelilo se u četiri opisana bloka. Pokazalo se da takvom razdiobom 21 posto ispitanika pripada »redovitim« vjernicima, 17 posto »umjerenim«, 46 posto »sporadičnim« te 16 posto njih »ne ide u crkvu« ili nisu vjernici (slika 2).

Slika 2 – Religiozna opredjeljenost hrvatskih građana (izvedene kategorije)



Rezultati su rekodirani sukladno tipologiji ustanovljenoj kroskulturalnim empirijskim istraživanjima u razvijenim zapadnim društvima (Jagodzinski, Dobbelaere, 1995). S ovako zadanim polaznim vrijednostima prišlo se testiranju složenijeg pretpostavljenog odnosa između crkvene religioznosti i ekološkog ponašanja. Interpretacija dobivenih rezultata slijedi u odjeljku *analiza rezultata*.

STRUKTURA HRVATSKOGA STRANAČKOG SUSTAVA

Držeći se, prije svega, istraživanja¹⁷ koja su problemu određivanja dimenzionalnosti ili strukturiranosti stranačkog prostora u Hrvatskoj pristupila postupkom grupiranja političkih stranaka na temelju obilježja koja im dodjeljuju ispitanici građani došlo se do prvih sustavnih uvida¹⁸ u odrednice izbornog prostora u razdoblju postkomunizma. Riječ je, dakle, o utvrđivanju obrisa stranačkog prostora u kojem se položaj pojedinih stranaka utvrđuje na temelju naklonosti anketiranih građana koji su iskazali vlastito mišljenje o svakoj hrvatskoj političkoj stranci na Likertovoj skali, koja se kretala od vrlo povoljnog do posve nepovoljnog stava. Na tako iskazanim stavovima o strankama, njihovo daljnje razvrstavanje na manji broj temeljnih dimenzija rezultat je faktorско-analitičkog postupka. Kratkim sažimanjem nalaza o karakterističnim stranačkim polarizacijama unutar hrvatskog izbornog tijela istaknute su samo globalne tendencije.

Provedena istraživanja gotovo se ne razlikuju u procjeni da hrvatska javnost naklonost spram stranaka gradi u trodimenzionalnom latentnom prostoru, prepoznatom kao »lijeva«, »desna« i »središnja« politička usmjerenost (Milas, 1992; Zakošek, 1994; Bulat, Štrelov, 1995). Pokazalo se također da je u biračkom raslojavanju upotreb-

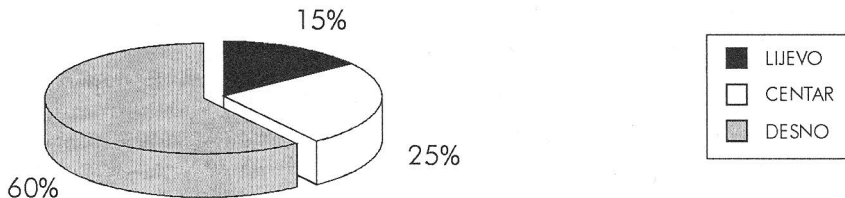
17 Riječ je o predizbornim terenskim istraživanjima javnoga mnijenja u sklopu projekata dvije znanstveno-istraživačke organizacije, Instituta za primijenjena društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu i Fakulteta političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu te istraživačke agencije Puls za potrebe lista Slobodna Dalmacija.

18 Namjera ovog članka nije bila analiza varijabiliteta rezultata svakog od provedenih istraživanja, kao ni uočenih razlika u izbornim godinama, već utvrđivanje temeljnih dimenzija stranačkih izbora istaknutih u spomenutim radovima.

lživ i model četverodimenzionalnog latentnog prostora (Milas, Rimac, 1994) u kojem se, pored spomenute tri, strukturu percepcije hrvatskoga stranačkog prostora može dodatno objasniti i četvrtom dimenzijom, »regionalizmom«. Pritom se regionalne stranke nalaze u gotovo kolinearnom odnosu s dimenzijom »ljevice«, tj. uglavnom se, u obrazovanom dijelu javnosti, poistovjećuju s »ljevicom« (Milas, Rimac, 1994; Zakošek, 1994). Uzme li se u obzir položaj pojedinih stranaka u dobivenim blokovima, provedena istraživanja upućuju na visoku korespondenciju u rezultatima te se može govoriti o razmjerno stabiliziranoj dinamici stranačkog života u Hrvatskoj. Blok hrvatske »ljevice« sačinjavaju stranke SDP, SSH, SNS, SDH, SDU. Stranke »središnjeg« političkog usmjerenja su HŠLS, HNS. »Desnicu« čine HKDS, HDZ, HDS, HSP, HSS.¹⁹ Ukratko, ovako utvrđena stranačka taksonomija hrvatske političke scene²⁰ čini osnovicu u orijentiranju na postizanje specifičnih ciljeva ovoga rada.

Distribuciju iskazanih stranačkih preferencija, odnosno birače koji je karakteriziraju, razdijelilo se u tri opisana bloka. Pokazalo se da takvom razdiobom 15 posto ispitanika simpatizira stranke »lijevog« političkog bloka, 25 posto birača je naklonjeno »središnjim«, a najveći broj, njih 60 posto preferira stranke »desnice« (slika 3). Rezultati su rekodirani tako da su u »lijevi« politički blok zbrojene stranke DA, IDS, HSBS, SDP, SDU²¹ u »središnjem« su se našle HND, HNS, HŠLS, dok su u »desnom« bloku bile HDZ, HKDU, HSP, HSS.²²

Slika 3 – Preferencije političkih usmjerenja hrvatskih građana (izvedene kategorije)



19 Prema podacima o socijalnoj strukturi iz istraživanja 1992. godine, glasače »desnice« karakterizira slabije obrazovanje, kršćanski tradicionalni sustav vrijednosti te hrvatska nacionalnost, stranke »centra« biraju obrazovaniji, mlađi glasači, poglavito studenti, dok »ljevicu« opisuje veća zastupljenost Srba te manja religioznost (Rimac, 1992).

20 Analiza stranačkog prostora objašnjava glavni dio hrvatskoga političkog prostora, ali ne obuhvaća sve njegove aktere. Zbog širenja djelovanja političkoga polja, jasno je da se pored stranaka politikom bave poglavito nevladine organizacije, udruge, određeni lobiji, pokreti te, dakako, javnost koja svoj sud o bitnim političkim pitanjima daje na izborima. Budući da najšira biračka javnost, kao jedan od nezaobilaznih političkih aktera, čini predmet interesa ovog članka, mjestimice će u tekstu proces diobe stranačkog prostora biti poistovjećen sa širim procesom diobe političkog prostora.

21 S obzirom na nedovoljnu zastupljenost regionalnih stranaka u uzorku one su pridružene »lijevom« stranačkom bloku u suglasju s ranije istaknutom hipotezom (Milas, Rimac, 1994; Zakošek, 1994) o njihovoj percepciji u hrvatskoj javnosti.

22 Mogući prigovor o (ne)korektnosti mjerenja ispitivanih fenomena na temelju ovako strukturiranih stranačkih blokova nastojalo se izbjeći dodatnim provjerama ispravnosti primijenjena postupka. U tu svrhu analizirana su izdvojena mišljenja potencijalnih birača vodećih stranaka (HDZ, HŠLS, SDP) unutar konstruiranih blokova. Tako dobiveni rezultati pokazali su se gotovo identičnima onima utvrđenim na osnovi zbrajanja stranačkih preferencija u tri politička usmjerenja, pa su dalje analize u tekstu obavljene na tri dominantna stranačka bloka.

S ovako zadanim polaznim vrijednostima prišlo se testiranju složenijeg pretpostavljenog odnosa među preferiranim strankama i ekološkog ponašanja. Interpretacija dobivenih rezultata slijedi u odjeljku *analiza rezultata*.

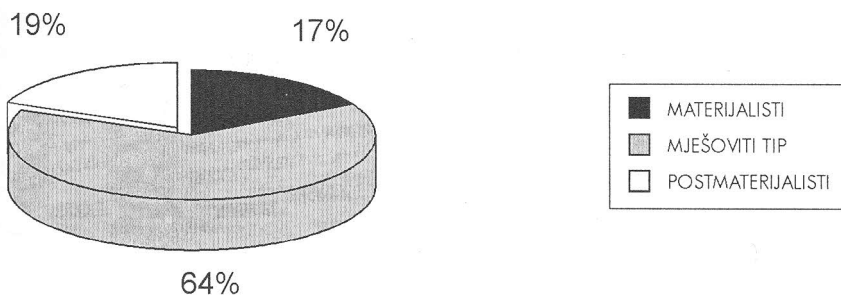
VRIJEDNOSNI TIPOVI U HRVATSKOJ

Vrijednosti i vrijednosne orijentacije opće populacije razmjerno su rijetko bile predmetom empirijskih istraživanja hrvatske sociologije i psihologije u predtranzicijskom razdoblju. Nešto češće su se izučavale vrijednosti i interesi mladih generacija.²³ Međutim, teorijska i empirijska distinkcija između »materijalističkih« i »postmaterijalističkih« vrijednosti svojstvena dugogodišnjim (1977.–1997.) Inglehartovim istraživačkim naporima nije ostavila traga ni u jednom od tih radova.

S prvim višestranačkim izborima u Hrvatskoj 1990. godine koji su, kako se vidjelo u prethodnom odjeljku, dinamizirali istraživanja političkih orijentacija birača, situacija se donekle promijenila i u području istraživanja vrijednosti. Navedena distinkcija između »materijalističkih« i »postmaterijalističkih« vrijednosti u razmjerno je kratkom tranzicijskom tijeku u Hrvatskoj postala predmet proučavanja nekolicini autora (Perko-Šeparović, 1992, 1993; Štulhofer, Kufrin, 1996; Rimac, 1997) u njihovim člancima.

Koje su, dakle, vrijednosne tendencije hrvatskog postkomunizma? Razmotrimo rezultate obavljenog istraživanja. Distribuciju poželjnih društvenih ciljeva, odnosno skupina ispitanika koji je karakteriziraju, razdijelilo se u tri već utvrđena vrijednosna segmenta. Pokazalo se da je takvom razdiobom 17 posto ispitanika okupljeno oko segmenta »materijalista«, 19 posto je naklonjeno »postmaterijalističkom« vrijednosnom tipu, a najveći broj, njih 64 posto preferira »mješoviti« oblik vrijednosti prepoznatih kroz ponuđena četiri društvena cilja (slika 4).

Slika 4 — Zastupljenost vrijednosnih tipova u Hrvatskoj populaciji (izvedene kategorije)



²³ Za potrebe članka, bez nastojanja da sustavno obuhvati cjelokupnu istraživačku produkciju s ovog područja, istaknuta je nekolicina objavljenih znanstvenih članaka, knjiga i drugih publikacija koje ukazuju na značajniju zastupljenost vrijednosne tematike u prilogima naših autora. Riječ je o istraživanjima provedenima u sklopu Zavoda za sociologiju i Odsjeka za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu te Instituta za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu. Među autorima, prvenstveno, valja istaknuti sljedeće: Petković (1977); Grupa autora (1977); Grupa autora (1978); Čulig, Fanuko, Jerbić (1982); Cifrić, Čulig (1987); Radin (1988), Ilišin i sur. (1990), Magdalenić i sur. (1991).

S ovako zadanim polaznim vrijednostima prišlo se testiranju složenijeg pretpostavljenog odnosa među preferiranim vrijednosnim tipovima i ekološkog ponašanja. Interpretacija dobivenih rezultata slijedi u odjeljku *analiza rezultata*.

ANALIZA REZULTATA

U želji da se otkriju smjernice ekološkog ponašanja u hrvatskih ispitanika postavljeno im je pitanje o prakticiranju pojedinih aktivnosti u zaštiti okoliša. Pritom je ekološko ponašanje operacionalizirano pomoću: ekološke osjetljivosti pri kupovini (prehrambenih namirnica, kućnih pomagala i sl.); izdvajanja sekundarnih sirovina iz kućnog otpada; ponovne uporabe ili recikliranja određenih proizvoda; ekološki motivirane štednje energije; novčanih priloga ekološkim organizacijama; praćenja ekološke literature; promjene ponašanja u svrhu zaštite okoliša. Na što ukazuju rezultati (tablica 1)?

Tablica 1 – Jeste li u posljednjih godinu dana, potaknuti brigom za zaštitu okoliša, učinili nešto od niže navedenoga?

Broj ispitanika – 1056 maksimalna pogreška +/-3%	Postotak ispitanika		
	nisam	jesam	bez odgovora
1. Kupili neku kućnu potrepštinu koju smatrate manje štetnom za okoliš.	53.1	46.7	0.2
2. Kupili neke prehrambene namirnice s oznakom »bez pesticida«.	58.4	41.4	0.2
3. Prestali kupovati određene proizvode jer štete okolini.	63.2	36.6	0.2
4. Izdvajali određene sekundarne sirovine (stari papir, staklo, tekstil, baterije...) iz svog kućnog otpada.	54.4	45.4	0.2
5. Reciklirali ili ponovo upotrijebili neki proizvod umjesto ga bacili.	70.8	28.9	0.3
6. Štedili energiju (smanjili potrošnju tople vode, struje, zatvarali vrata i prozore zimi radi čuvanja topline i sl.).	22.2	77.4	0.4
7. Dalj novčani prilog nekoj ekološkoj organizaciji.	87.6	12.0	0.4
8. Značajnije promijenili svoj način života u namjeri da pridonese zaštiti okoliša (promijenili način ishrane, smanjili korištenje ili se prestali voziti automobilom, potpisivali ekološke peticije...).	75.4	24.3	0.3
9. Kupili ili posudili neke knjige o zaštiti okoliša radi boljeg upoznavanja s problemom.	84.6	15.1	0.3

Rezultati o ekološkoj osjetljivosti pri kupovini pokazuju da nešto više od polovice ispitanih nije, potaknuto brigom za zaštitu okoliša, kupilo neki proizvod, kućnu potrepštinu ili namirnice koje nose neko ekološko obilježje. Također 54 posto ispitanih nije izdvajalo određene sekundarne sirovine iz svojeg kućnog otpada, kao što ni 70 posto njih nije ponovno upotrijebilo ili recikliralo neki proizvod. Podatak da je 77 posto anketiranih štedilo na neki od pobrojanih načina energiju vjerojatno se može objasniti ekonomskim prije nego ekološkim motivima. Doniranje priloga ekološkim organizacijama također nije značajnije zastupljeno u nas, samo 12 posto ispitanih se može pohvaliti takvim načinom pomaganja zaštiti okoliša. Dakako, u slijedu ovih nalaza logično je što više od dvije trećine populacije nije značajnije promijenilo svoj

način života u namjeri da pridonese zaštiti okoliša, kao što ni 85 posto njih nije kupilo ili posudilo neku ekološku knjigu.

U manifestnom prostoru ekološkog ponašanja nastojalo se, također, analizirati djelovanje latentnih dimenzija. Iz matrice interkorelacija faktorskom su analizom izlučena dva faktora. U tablici 2 prikazana je faktorska struktura uzeta u obzir za interpretaciju.

Tablica 2 – Varimax struktura izlučenih ekoloških faktora

45.8% protumačene ukupne varijance	Faktorska opterećenja	
	Faktor 1	Faktor 2
1. Kupili neku kućnu potrepštinu koju smatrate manje štetnom za okoliš.	.05	.83
2. Kupili neke prehrambene namirnice s oznakom »bez pesticida«.	.14	.80
3. Prestali kupovati određene proizvode jer štete okolini.	.36	.64
4. Izdvajali određene sekundarne sirovine (stari papir, staklo, tekstil, baterije...) iz svog kućnog otpada.	.49	.34
5. Reciklirali ili ponovo upotrijebili neki proizvod umjesto ga bacili.	.51	.11
6. Štedili energiju (smanjili potrošnju tople vode, struje, zatvarali vrata i prozore zimi radi čuvanja topline i sl.).	.50	.10
7. Dali novčani prilog nekoj ekološkoj organizaciji.	.67	-.03
8. Značajnije promijenili svoj način života u namjeri da pridonese zaštiti okoliša (promijenili način ishrane, smanjili korištenje ili se prestali voziti automobilom, potpisivali ekološke peticije...).	.58	.27
9. Kupili ili posudili neke knjige o zaštiti okoliša radi boljeg upoznavanja s problemom.	.63	.18
Svojsvene vrijednosti	2.99	1.12
% ukupne varijance	33.3	12.5

Faktorskim se povezivanjem varijabli u dva neovisno strukturirana koncepta ekološkog ponašanja djelomice razriješilo dvojbu o njihovim latentnim stavovskim dimenzijama. Što, dakle, pokazuju izlučeni sklopovi varijabli ekološkog ponašanja?

Prvi je faktor saturiran sa šest čestica razmjerno različitih aktivnosti koje mogu biti podvedene pod ekološke. Na ovoj se dimenziji grupiraju izdvajanje sekundarnih sirovina iz kućnog otpada, ponovna uporaba ili recikliranje određenih proizvoda, ekološki motivirana štednja energije, novčani prilozi ekološkim organizacijama, praćenje ekološke literature te promjena ponašanja u svrhu zaštite okoliša. Riječ je, dakle, o sklopu u kojem ne dominira ni jedna specifična ekološka aktivnost, već se on odnosi na široki spektar, više ili manje, neovisnih tipova ekoloških aktivnosti, pa stoga predstavlja dimenziju općeg ekološkog ponašanja. Budući da se na ovom faktoru okupljaju različiti tipovi ekološkog ponašanja u jedinstvenu dimenziju, ovaj se faktor može nazvati **proekološko ponašanje**.

Za razliku od prvog, drugi faktor znatno je manje općenit. Ova latentna dimenzija sadrži tri specifične tvrdnje orijentirane na ekološku osjetljivost pri kupovini proizvoda. To je kupovanje kućnih potrepština manje štetnih za okoliš i ekološki obrađenih prehrambenih namirnica te izbjegavanje kupovanja proizvoda koji štete okolišu. Kao što se vidi, ova je latentna dimenzija više orijentirana na postojanje ekološki osviješte-

nih kupaca. Stoga se čini primjerenim izlučiti faktor nazvati ekološki svjesno potrošačko ponašanje, ili kraće ekopotrošnja.

Vrijednosne preferencije i ekološko ponašanje

Crkvena religioznost ispitanika, pripadnost jednom od empirijski zacrtanih stranačkih blokova te bliskost »materijalističkim«, »mješovitim« i »postmaterijalističkim« vrijednostima dovedene su u hipotetički odnos sa ekološkim ponašanjem. Analizom varijance provedena je usporedba među skupinama osoba različite vrijednosne usmjerenosti u odnosu na dva izlučena faktora ekološkog ponašanja. Rezultati analize istaknuti su u tablicama 3, 4 i 5.

Tablica 3 – Rezultati analize varijance na izlučenim ekološkim faktorima (crkvena religioznost)

* P < .05	F-omjer	X-R	X-U	X-S	X-N	Kontrasti
Proekološko ponašanje	.87	.01	-.10	.01	.04	-
Ekopotrošnja	.39	-.05	-.09	.01	.05	-

Napomena: R-»redoviti vjernici«; U-»umjereni vjernici«; S-»sporadični vjernici«; N-»ne idu u crkvu; ne vjeruju«

Pripadnost pojedinoj skupini ispitanika na temelju crkvene religioznosti nije proizvela, u statističkom smislu, odstupanja u iskazanom prakticiranju različitih aktivnosti utvrđenih koncepata ekološkog ponašanja. To znači da se anketirani građani, neovisno o tome kojoj od skupina pripadaju, slično ponašaju u ekološkim aktivnostima sadržanima u dvije izlučene dimenzije ekološkog ponašanja.

Tablica 4 – Rezultati analize varijance na izlučenim ekološkim faktorima (stranačke preferencije)

* P < .05	F-omjer	X-L	X-C	X-D	Kontrasti
Proekološko ponašanje	1.58	.09	.18	.00	-
Ekopotrošnja	.17	.06	.04	.00	-

Napomena: L – »lijevo« političko usmjerenje; C – »centar«; D – »desno« političko usmjerenje

Pripadnost pojedinoj skupini glasača na temelju bliskosti pojedinom od stranačkih blokova nije također proizvela, u statističkom smislu, odstupanja u iskazanom prakticiranju različitih aktivnosti utvrđenih koncepata ekološkog ponašanja. Dakle, i u ovom se slučaju, anketirani građani, neovisno o tome kojoj od političkih stranaka ukazuju najviše povjerenja, slično ponašaju u ekološkim aktivnostima sadržanima u dvije izlučene dimenzije.

Tablica 5 – Rezultati analize varijance na izlučenim ekološkim faktorima (vrijednosni tipovi)

* P < .05	F-omjer	X-M	X-MPM	X-PM	Kontrasti
Proekološko ponašanje	3.96*	-.07	-.03	.17	M,MPM<PM
Ekopotrošnja	17.55*	-.06	-.09	.36	M,MPM<PM

Napomena: M – »materijalistički tip«; MPM – »mješoviti tip«; PM – »postmaterijalistički tip«

Pripadnost ispitanika pojedinom vrijednosnom tipu proizvela je, statistički gledano, značajna odstupanja u iskazanom prakticiranju različitih ekoloških aktivnosti utvrđenih konceptima proekološkog ponašanja i ekopotrošnje.

Utvrđene razlike na izlučenim faktorima pokazuju glavnu polarizacijsku os gdje su, s jedne strane, »materijalisti« i osobe »mješovitog« tipa, a s druge, »postmaterijalisti«. Prema tome, statistički značajno više prakticiranja ekoloških aktivnosti na obje latentne dimenzije odlikuje pripadnike »postmaterijalističke« orijentacije spram ostalih ispitanika. Na ovu pravilnost u ponašanju ukazala su i druga provedena istraživanja na Zapadu (Inglehart, 1995b) i u nas (Štulhofer, Kufrin, 1996), pa se može ustvrditi da je riječ o razmjerno stabilnom obrascu ponašanja.

Vrijednosne sučeljenosti kao prediktori stavova prema ekološkom ponašanju

Odgovor na pitanje kakva je povezanost iskazanih stavova ispitanika o temeljnim vrijednosnim suprotnostima i koncepta ekopotrošnje (tablica 6) nastojalo se dobiti provođenjem multiple linearne regresijske analize.²⁴

Tablica 6 – Rezultati multiple linearne regresije vrijednosnih sučeljenosti (prediktori) prema konceptu ekopotrošnje (kriterij)

Prediktori	beta ponder	koeficijent korelacije	parcijalna korelacija	P
LCD	–	–	–	.6758
MPM	.178836	.178836	.178836	.0000
RNR	–	–	–	.7691
R=.17884; R ² =.03198				

Napomena: LCD – lijevo/desno; MPM – materijalisti/postmaterijalisti; RNR – religiozni/nereligiozni

Koncept ekopotrošnje pokazuje se povezan s jednom prediktorskom varijablom, odnosno dimenzijom prostora stavova o temeljnim vrijednosnim suprotnostima. Iz tablice se vidi da je ovaj koncept protumačen prediktorom vrijednosnih tipova, dok je doprinos protumačenoj varijanci prediktora stranačkih preferencija i crkvene religioznosti posve izostao.

Ako se usmjeri na vezu prediktora sa zavisnom varijablom ekopotrošnje, vidljiv je sljedeći nalaz. Ponajprije, valja podsjetiti na **ispodpolovičnu zastupljenost ovog oblika ekološkog ponašanja u hrvatskih ispitanika**. Pozitivna korelacija s prediktorom vrijednosnih tipova ukazuje na to da se može očekivati učestalije ekološki svjesno potrošačko ponašanje u pripadnika »postmaterijalističkog« usmjerenja.

Ipak, povezanost ispitivanih sklopova pokazuje se manje značajnom kada se u analizu uključi koeficijent multiple linearne korelacije i koeficijent multiple linearne determinacije. Prvi pokazuje da je utvrđena multipla veza ($r=0.18$) između promatranih pojava blaga, dok drugi koeficijent ukazuje da regresijski model s jednim prediktorom tumači tek manji dio (3%) varijance kriterijske varijable. To, drugim riječima, znači da se ekopotrošnja tek djelomice zbiva na temelju mjerenih vrijednosnih tipova, odnosno da je ona u snažnijoj vezi s nekim drugim čimbenicima koji nisu operacionalizirani i mjereni ovim istraživanjem.

²⁴ Multiplom linearnom regresijom prostora vrijednosnih suprotnosti, kao prediktora, i prostora proekološkog ponašanja, kao kriterija, nije utvrđena povezanost.

ZAKLJUČAK

Kako bi se empirijski utvrdilo strukturu središnjih vrijednosnih suprotnosti u Hrvatskoj u razdoblju tranzicije ispitanici su, sukladno polaznom konceptualnom modelu, razdijeljeni u skupine osoba različitih religioznih, stranačkih i vrijednosnih opredjeljenja. Takvom razdiobom ispunjen je najopćenitiji cilj istraživanja koji se sastojao u prepoznavanju udjela pojedinih skupina u općoj populaciji (slike u članku), a dobivene vrijednosti poslužile su analizi razlika među njima, što je ujedno bio jedan od posebnih ciljeva ovog rada.

U tekstu se, dakle, pošlo od hipoteze da su opisane vrijednosne suprotnosti statistički značajne determinante ekološkog ponašanja. Statističku potvrdu ove relacije provjeravalo se pomoću multiple linearne regresijske analize. Što se može reći o prediktivnosti korištenog modela?

Sklopovi prediktorskih varijabli, iako logično usmjereni, neznatne su ili blage povezanosti s kriterijima te razmjerno slabo tumače varijancu ispitivane pojave. To, drugim riječima, znači da pretpostavljeni model vrijednosnih suprotnosti ima ograničenu prediktivnu moć, odnosno da je njegov doprinos pri objašnjavanju ekološkog ponašanja razmjerno skroman.

Uprkos tome što sklopovi prediktorskih varijabli nisu najbolje determinante ponašanja ispitanika, postoji razlika u njihovom pojedinačnom doprinosu tumačenju kriterijskog sklopa. Iz teksta se jasno vidi kako je najviše objašnjenja povezano s prediktorom vrijednosnih tipova, dok je prediktivnost stranačkih preferencija i religioznih opredjeljenja posve beznačajna. Ovaj podatak upućuje na zaključak kako ekološko ponašanje nije oblikovano ni u području političkih, ni u prostoru religijskih sučeljenosti, već je značajka kulturne sfere, odnosno sučeljenosti »materijalističkih« i »postmaterijalističkih« vrijednosti. Pritom je tek djelomice ustanovljeno ekološko ponašanje, ili barem ekološka osjetljivost pri kupnji, odlika »postmaterijalistički« orijentiranih osoba.

LITERATURA:

- Abramson, P. R., Inglehart R. (1995) **Value Change in Global Perspective**. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Bolscho, D. (1996) Obrazovanje o okolišu i ekološka svijest. **Socijalna ekologija** 5(3):311-329.
- Bulat, N., Štrelov, D. (1995) Dimenzije političkog prostora i izborni učinci, u S. Vrcan et alii. **Pohod na glasače. Izbori u Hrvatskoj 1990.-1993**. Split: Puls.
- Cameron, L. D., Brown, P. M., Chapman, J. G. (1998) Social Value Orientations and Decisions to Take Proenvironmental Action. **Journal of Applied Social Psychology** 28(8):675-697.
- Čifrić, I., Čulig, B. (1987) **Ekološka svijest mladih**. Zagreb: CDD i Zavod za sociologiju FF-a.
- Čulig, B., Fanuko, N., Jerbić, V. (1982) **Vrijednosti i vrijednosne orijentacije mladih**. Zagreb: CDD SSOH
- Čulig, B. (1992) **Vrijednosti i politički stavovi kao determinante ekoloških orijentacija**. Zagreb: Filozofski fakultet (doktorska disertacija)
- van Deth, J. W., Scarbrough, E. /ed./ (1995) **The Impact of Values**. Oxford: Oxford University Press.
- Diekmann, A., Preisendörfer, P. (1998) Environmental Behavior: Discrepancies Between Aspirations and Reality. **Rationality and Society** 10(1):79-103.
- Grupa autora (1977) **Vrijednosti i društveni sistem**. Zagreb: Zavod za sociologiju FF-a.
- Grupa autora (1978) **Društveni procesi i društvene vrednote**. Zagreb: IDIS.
- Ilišin, V. i sur. (1990) **Ogledi o omladini osamdesetih**. Zagreb: Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu.
- Inglehart, R. (1977) **The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles Among Western Publics**. Princeton: Princeton University Press.
- Inglehart, R. (1990) **Culture Shift in Advanced Industrial Societies**. Princeton, NJ.: Princeton University Press.
- Inglehart, R. (1995) **Modernization and Postmodernization. Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies**. (Forthcoming book)
- Inglehart, R. (1995a) Changing values, economic development and political change. **International Social Science Journal** XLVII(3):379-403.
- Inglehart, R. (1995b) Public Support for Environmental Protection: Objective Problems and Subjective Values in 43 Societies. **Political Science & Politics**, March 1995:57-72.
- Jagodzinski, W., Dobbela, K. (1995) Secularization and Church Religiosity, in: Van Deth, J. W., E. Scarbrough /eds./ **The Impact of Values**. Oxford: Oxford University Press.
- Kaiser, F. G. (1998) A General Measure of Ecological Behavior. **Journal of Applied Social Psychology** 28(5):395-422.
- Karajić, N., Smerić, T. (1992) Neki sociologijski aspekti odnosa prema prikupljanju i iskorištavanju komunalnih otpadnih tvari. **Socijalna ekologija** 1(2):189-201.
- Kufrin, K. (1995) **Sociologijski aspekti ekološke svijesti**. Zagreb: Filozofski fakultet (magistarski rad).
- Magdalenić, I. /ur./ (1991) **Društveni profil zagrebačkih studenata krajem osamdesetih**. Zagreb: Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu.

- Meadows, D. i sur. (1973) **Granice rasta**. Zagreb: Stvarnost.
- Mesarović, M., Pestel, E. (1976) **Čovječanstvo na raskršću**. Zagreb: Stvarnost.
- Meštrović, M., Štulhofer, A. /ur./ (1998) **Sociokulturni kapital i tranzicija u Hrvatskoj**. Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo.
- Milas, G. (1992) Mišljenje javnosti o hrvatskim političarima i političkim strankama kao pokazatelj dimenzionalnosti i prirode hrvatskog političkog prostora. **Društvena istraživanja** 2/1 (2):245–264.
- Milas, G., Rimac, I. (1994) Model hrvatskoga političkog prostora, dimenzioniran stavovima glasača. **Revija za sociologiju** 25 (1–2):11–22.
- Nas, M., Dekker, P. (1996) Environmental Involment in Four West European Countries: A Comparative Analysis of Attitudes and Actions. **Innovation** 9(4):509–535.
- Pelletier, L. G., Tuson, K. M., Green–Demers, I., Noels, K., Beaton, A. M. (1998) Why Are You Doing Things for the Environment? The Motivation Toward Environment Scale. **Journal of Applied Social Psychology** 28(5):437–468.
- Perko–Šeparović, I. (1992) Vrijednosne orijentacije postmoderne u izborima 1990. **Politička misao** 29(3):142–163.
- Perko–Šeparović, I. (1993) Postmodernističke vrijednosne orijentacije. **Politička misao** 30(4):118–129.
- Petković, S. (1977) **Vrijednosne orijentacije prema društvenim promjenama**. Zagreb: IDIS.
- Radin, F. /ur./ (1988) **Fragmenti omladine**. Zagreb: ZIO RK SSOH i IDIS.
- Rimac, I. (1992) Socijalni status i politička odluka – izbori 1992. **Društvena istraživanja** 1(2):265–275.
- Rimac, I., Rihtar, S., Oliveira–Roca, M. (1992) Multivarijatna klasifikacija općina Hrvatske kao moguća metoda regionalizacije Republike. **Društvena istraživanja** 1(1): 87–100.
- Rimac, I. (1997) O nekim aspektima valjanosti postmaterijalističkog koncepta društvenih vrijednosti. **Društvena istraživanja** 6(32):677–694.
- Štulhofer, A., Kufrin, K. (1996) Od obilja do altruizma i druge ekološke priče – Postmaterijalistički sindrom i ekološke vrijednosti u Hrvatskoj. **Socijalna ekologija** 5(2):171–184.
- Štulhofer, A., Karajić, N. (1996) **Sociokulturni aspekti tranzicije: Hrvatska 1996**. Zagreb: Ekonomski institut (izvješće s projekta)
- Troldahl, C. V., Carter, R. E. (1964) Random Selection of Respondents within Households in Phone Surveys. **Journal of Marketing Research** 1:71–76.
- Vining, J., Ebreo, A. (1992) Predicting Recycling Behavior from Global and Specific Environmental Attitudes and Changes in Recycling Opportunities. **Journal of Applied Social Psychology** 22(20):1580–1607.
- Zakošek, N. (1994) Struktura i dinamika hrvatskoga stranačkog sustava. **Revija za sociologiju** 25 (1–2):23–39.

VALUE PREFERENCES AS DETERMINANTS OF ENVIRONMENTAL BEHAVIOUR IN CROATIA

Nenad Karajić
Filozofski fakultet, Zagreb

Summary

The paper starts with pre-supposition that environmental processes are cultural facts, i.e. that the environment and issues connected with it are not being perceived objectively, but are being cognitively remodelled and valued, while this perception is being determined by societal factors. On the basis of such a determination, the meaning of two concepts have been analyzed, i.e. environmental awareness and environmental behaviour, which is later on being brought in connection with changes of basic perceptive and value patterns that structuralize human behaviour.

In the second part of the paper, after empirically establishing the structure of central value contrasts on the representative sample of major population in Croatia, the author starts with the hypotheses that value dichotomies that have been established are statistically significant determinants of environmental behaviour. The statistical confirmation of this relation has been checked up with the help of multiple linear regression analysis. It has been shown that the pre-supposed model of value contrasts has a very limited predictive authority, i.e. that its contribution to the interpretation of environmental behaviour of Croatian citizens is relatively modest.

The final part directs to the conclusion that environmental behaviour is not formed in the field of political and religious discussions and clashes, but is an expression of the contrast of "materialistic" and "post-materialistic" values, or the cultural sphere of a society.

Key words: *environmental awareness, environmental behaviour, religious, party and value preferences*

WERTPRÄFERENZEN ALS DETERMINANTEN DES UMWELTVERHALTENS IN KROATIEN

Nenad Karajić
Philosophische Fakultät, Zagreb

Zusammenfassung

In diesem Text wird davon ausgegangen, daß ökologische Prozesse kulturelle Tatsachen darstellen, d.h. daß Umwelt und Umweltproblematik nicht objektiv wahrgenommen, sondern kognitiv verarbeitet und bewertet werden, wobei die Wahrnehmung durch soziale Faktoren bestimmt wird. Aufgrund einer solchen Definition wird die Bedeutung zweier Konzepte, nämlich des Umweltbewußtseins und des Umweltverhaltens, analysiert. Diese Konzepte werden dann mit den Veränderungen der allgemeinen das menschliche Handeln strukturierenden perceptiven und wertbezogenen Muster in Zusammenhang gebracht.

Nachdem an einer aus volljährigen kroatischen Bürgern bestehenden repräsentativen Stichprobe die Struktur zentraler Wertoppositionen festgestellt wurde, wird im zweiten Teil des Artikels von der Annahme ausgegangen, daß die ermittelten Wertdichotomien statistisch signifikante Determinanten des Umweltverhaltens darstellen. Der statistische Nachweis dieser Relation wurde durch eine multiple lineare Regressionsanalyse überprüft. Es stellte sich heraus, daß das angenommene Modell der Wertoppositionen eine sehr begrenzte vorhersagende Kraft aufweist, d.h. daß sein Beitrag zur Deutung des Umweltverhaltens kroatischer Bürger verhältnismäßig bescheiden ist.

Der abschließende Teil des Textes läßt darauf schließen, daß das Umweltverhalten nicht im Bereich politischer und konfessioneller Oppositionen anzusetzen ist, sondern daß in ihm sich die Opposition "materialistischer" und "postmaterialistischer" Werte bzw. der gesellschaftlichen Kultursphäre widerspiegelt.

Grundausdrücke: *konfessionelle, partei- und wertbezogene Präferenzen, Umweltbewußtsein, Umweltverhalten*